

ROMÁNIA FELFEDEZÉSE

Élmények és reflexiók

MENTŐ-SZAVAK

Az olvasó azt mondhatná:

– Hiábavaló minden mentegetőzés. Ez a füzetke egészen komikus, mikor azt a nagyhangú címet viseli: Románia felfedezése. És az író még azzal sem védekezhetik, hogy kényszerhelyzetben volt! Elvégre a borítólapot legutoljára nyomják, és ha már látta, hogy műve ennyire alulmaradt az elgondolásán, adott volna szerényebb címet legalább...

Nem tehettem.

Kis könyvem minden érdemét – a címében látom. De ha sokkal közelebb, ha egészen közel jutott volna az elgondoláshoz, – akkor is a címében látnám legfőbb érdemét.

Helyesebben: abban a szándékában, amelyből ez a cím kiserkedt. Állom ma is, amit egy év előtt az itt összegyűjtött cikkek elsőjében írtam. Nekünk magyaroknak – a magunk számára – fel kell fedeznünk Romániát. Politikai aktivitásunk – ha több akar lenni, mint szembekötősdí játék – föltételezi a terep egzakt ismeretét. De minden kudarc és sérelem is, amit az utolsó év alatt is elszenvednünk kellett, – egy intenzív felderítő szolgálat megszervezése mellett beszél.

Hogy munkám töredék maradt – nem szándékon és nem meg gondoláson múlt, hanem lehetőségeken. Hogy így, töredé formán is kiadására szántam magam, kettős oka van. Kettő közül a második: hogy biztossággal tehetek ígéretet a közel folytatásra. Szorosan ebbe a témakörbe kapcsolódó új írásaim: Gyalogséták a Regátban címmel nem túl messze időben sajtó alá kerülnek. Az első, a legelső ok pedig az, hogy könyvem címét minél hamarabb forgalomba hozni kívántam. Semmi kétség benne, sikerülni fog. A könyvcím-olvasásig már eljutottunk.

Cluj-Kolozsvár, 1923. április hó

I.

Szorgalmas újságolvasók figyelmét alig kerülhette el: újabban a „megértés”-ről milyen kevés szó esik.

Elintézett ügy talán?

Már értjük egymást?

Be kell vallani: ma kevésbé, mint valaha. Hogy a *megértés* szóvivői ma mégis hallgatnak felőle – ez a hallgatás annak a belátásnak szülötte, hogy megismerés nélkül megértés nem is képzelhető. Itt végzetszerű hatalmak erejével egymást nem ismerő népek kovácsoltattak össze közös öröme, közös szenvedésre. Itt a kellethetőség bosszantó érzéseit, a kényszerült egymás mellé kerülés inkon- venienciáit, a sovén beléneveltségeket megtétezi még: a kölcsönös ismeretlenség és a kétoldali *ismerethiány*. Szabad-e megértésről beszélnie annak, aki nem tudja, hogy a *megértést* meg kell előznie – a *megismerésnek*?

Itt élünk, egy országban elég számba vehető távolságban én meg egy *konstanzai* ember... és ismeretlenebbek vagyunk egymásnak, mintha elválasztanának mesés óceánok. De miért földrajzi távolságról beszélni! Itt a kávéházban, ahol e sorokat írom, két lépésre tőlem, a másik asztalnál román emberek ülnek: itt ülnek három éve már, és az a múpálma a sarokban több

érdeklődést kelt bennük, mint én, az élő, az eleven ember... nincs a számomra egy tekintetük, egy szóval, egy gesztussal nem tudatták még velem, hogy észrevettek, tudomásul vették, hogy én is vagyok. Ezek az emberek lapokat böngésznek, amelyeknek nyelvét én nem értem, könyveket olvasnak, melyeknek szerzőit nem ismerem. A képzeletük elszáll messze tájakra, melyeknek hírét sem hallottam soha. Munkát végeznek, melynek értelme, célja előttem titok. Néha ünnepelnek, de nem tudom, miért...

A mi lapjaink olykor városneveket is hoznak elém: Jasi, Sinaja, Ploiești, Bucuresti... beszélnek mesés gazdagságokról, petróleumforrásokról, hihetetlen termékenységu búzaföldről, tengerről, kikötőkről... Hallok történelmi múltról, latin eredetről, szláv eredetről, vitézi harcokról, török járomról, felszabadulásról, államalkotó Hohenzollernekről... de mindez olyan távoli, olyan meseszerű és a képtárba, melyet a valóságról gyűjt az elmém, be sem illeszthető.

A szomszéd házban román könyvesbolt nyílt meg, színes (túl színes) rajzú könyvek jelentek meg a kirakatokban. Eredeti munkák és fordítások, irodalmi és tudományos revük, mindez itt, a szomszéd házban – mégis elérhetetlen távolságban.

Az utcán emberek csoportosulnak, egymás kezéből olvassák a lapot. A kormány inog... Új kormány! Új választások! A magyarságnak most már minden erejével harcba kell vetnie magát!

Mibe?

Harcba!

De kik lesznek ellenfelei? Nem ismerünk senkit, semmit. Egy pár felkarolt nevet, pár ismertebb pártalakulat címét, jelszavát, az utolsó három év eseményeiből néhány adatot... ennyi készülettel menjünk küzdelembe?

De nemcsak a magyarság, mint olyan, hanem az egyes magyar maga is: ismeretlen terepen, ismeretlen erők ellen (kétségtelen, barátait se látva) küzd céltudatlanul.

Úgy érzem: elég volt. Mulatságnak gyenge, életnek méltóságtalan. Aki kedvét leli benne, ám űzze tovább.

Én elmegyek, és fölfedezem magamnak – Romániát.

*

Az impérium első néhány éve nem volt alkalmas felfedező utak végzésére. A megfigyelő elme objektivitása is hiányzott, a megfigyelendő objektum is belső konklúzióktól, szenvedélyektől és szenvedésektől volt zaklatott. A háború nem végződik abban a pillanatban, amelyben a békeokmányokon a tinta megszárad. Az utolsó könnycsepp felszáradása hívebben és valóságosabban jelzi az első békenap felkeltét.

És hol vagyunk ettől még ma is.

A legteljesebb állami konszolidáció beteljesedéséig lehet-e beszélni egy megnagyobbodott Romániáról? Csak akkor, ha majd Constancát Nagyváraddal vasút, telefon és távíróhuzalokon kívül, élő és érző idegek is összekötik.

És hol vagyunk mi – még a telefonhálózattól is!

Nagyváradról szólván – e fölfedező út irányvonalairól egy-két nem felesleges dolog jut eszembe. Románia fölfedezőjének – Erdélyt is föl kell fedeznie. Erdélyt? Hazákat? Amelynek minden zegét-zugát ismerjük, minden hegyét, folyóját, városát, falvát és idestova minden emberét?

Igen, Erdélyt... azt az Erdélyt, amelynek dehogyis ismertük minden zegét-zugát, dehogyis minden városát és legkevésbé minden emberét?

De... ha ismertük volna is!

Ez a város, ahol évek óta lakom, – ez maga is más lett abban a pillanatban, amelyben először lett bennem tudatossá, hogy az ország, amelyben lakom, már – Románia. Ez a felismerés nem volt időhöz kötött, nem is ment végbe minden elmében egyazon pillanatban. Ez a felismerés véletlenhez kötött... Egyikünk már akkor feleszmélt, mikor a... uccán egy első lovas patruille megjelent, másikunk, amikor először hallá e szót: Siguranța, a harmadik, mikor a fűtetlen vasúti

kocsiban fázván káromkodni kezdett, – de nem fejezte be, a negyedik, mikor valamely szükségletét nem szerezhette be, és kényszerülten gondolt Bukarestre, az ötödik akkor eszmélt fel, mikor barátokhoz látott ég és föld távolságában élő magyarokat, a hatodik, mikor a távolság magyarok között megint ég és föld közötti méretekre nőtt, a hetedik – talán még ma sem.

Személyes tapasztalatom róla nincs, de úgy képzelem, hogy legvalóságosabb, húsvér képzelet a változóról: a nagyváradi meg a brassói embernek vannak. Az előbbi egy ország közepén lakott, és egyszerre anélkül, hogy mozdult volna, a határszélén találta magát. A másik – határszéli városban ette meg kenyere javát, és csak megébredt egy napon az ország közepén.

A szobám falára szegezett Freytag-féle térképpel már hónapok óta barátkozom. Gyakorlom a szememet, hogy ne vegye észre a – Kárpátokat. Nem volnék őszinte, ha mondanám, hogy mindig sikerül. Igen, ha előre elhatározom, hogy én most mást nem akarok látni, mint a széles vörös országhatárt, és hirtelen egy tekintetet dobok a térkép felé, akkor sikerül egy-egy pillanatra meglátnom az új Romániát.

De csak egy pillanatra. A kép mindig zavaras lesz, és csodálatosan zavarossá nem is a Tisza-táj teszi, hanem a szomszéd országokkal való relációk. Néhány évtized biztos tudását, hogy az én országom Oroszországtól messze van, – azt nem lehet pillanatok alatt átfesteni.

Szorgalommal azért megy a dolog, és ajánlom is minden útitársaimnak e szorgalmas térkép-tanulmányokat.

II.

Bukarest, 1922. július 11.

Már úton vagyunk, csak nagyon kevés türelmet még – szíves olvasók.

Az előkészületek bizony sok időt öltek és ölnek még tovább, ruhaneműn, toalettcikken kívül sok mindent kellett az útra hoznunk.

Tabula rasát mindenekelőtt.

Az impérium első napjaiban történt: a félelem lett úr a lelkeken. Idegállapotához képest mindegyikünk többé-kevésbé élte és állta a veszedelmekkel teljes órák döbrentő élményeit. Vesztett háború... iskolában hiszen – Mohácsról szólván – éreztünk mi komor melabút, bomlott hadsorok, sántára lőtt ágyúk, felperzselt falvak bús ígézetét, daltermő fájdalmak, epikus trónvesztések halk poézisét... jaj, de a népiskolai tanterv Mohácsa sejtelmét se nyújtotta a fájdalomnak, ami most reánk szakadt. A történelmi Mohács fölemelt, hössé magasztosított, de ez a mienk elgyávított, önérzetlenné alázott. Minden addigi kategória eltűnt, öregség-fiatalság, tudás-tudatlanság, tapasztalat-tapasztalatlanság többé semmit sem jelentett. Egy kategória maradt csak épen: román-magyar! Végig az élet minden vonalán csak tiltó akadály, félelmes árkok, büntető Klauzulák! Kezükben minden hatalom, mit hivatal ad, s meg még egyszer anyyi, mit adunk a magunkból sokszor kéretlen is, gyáván, meghunyászkodón. Bizony, kemény lélekben is nyomot hagynak ilyen hónapok.

Útitársak! tükörbe nézzünk, s ha volna még gyáva ránc ajk és szív körül, simára elsimítjuk, és tabula rasával, gyűlölettől, de félelemtől is mentesen lépjük át a határvonalat...

Este 7 óra, a Boulevard Academiein, a portól és forróságtól nem lehet levegőt venni. A gyalogjárót emberek ezrei, a széles utat autók, fiákeres százaik majd hogy járhatatlanná teszik. A szem könnyörögve néz körül. Vitéz Mihály szobra Erdély felé mutat. Udvarkertiek vendéglők gyenge zenével hívogatnak, bodegák, cukrászdák villanyfény-csóvákkel integetnek... Hogy mennyit esznek itt az emberek! A Capsa, a Rigler, a Mircea reggeltől estig tömve vannak. Kávéházi élet nincs, de ténfergés, unott fogyasztás van éppen elég. Nagyjából a Calea Victoriei, a Chaussee estig nem szűnő kocsikorzója se más – ténfergés csupán. Nehéz a kocsizó ember célját vagy céltalanságát megállapítani, de – nem lehetetlen. A járművek sokasága nem fokozott munkatempót jelent. Legjobbászt csak unalmat űznek, örömet hajszolnak, akik bennük ülnek. Az idegenek is, tán ők még leginkább.

Világváros Bukarest, és van stílus az életében. Milyen szóval nevezzem néven ezt a stílust? Ezt a stílust, amely talán nem is az, hiszen nem alakult, nem formálódott, inkább csak úgy adódott. Összetevődött primitív kedélyű elemekből: könnyedségből, könnyelműségből, gondatlanságból, gondolatlanságból... Milyen néven nevezzem...?

Olvasó, ne döbbenj meg. Csak megérintett a régi iskolás betegség, de nem lett úrrá felettem. Nem fogok ítélezni felületes benyomások, adatszerűtlen adatok, sétaközi esetlegések csalfa alapján. A Palace és Capsa között elmozogván gyűjthetni néhány riportra szóló benyomást, és – csak szem kell hozzá – tehetni nem kevés komoly megfigyelést. Komolytalant persze sokkal többet. Kiveheted az órátat zsebedből, és leszámolhatod számát a hatvan másodpercenként elzúgó automobiloknak. Néhány stikpróbával megállapíthatod átlagszámát egy-egy cukrászda ténfergőinek. Pontos percentuális összeállítását adhatod a száz kereskedőre jutott udvari szállítói címnek.

Ki mindenáron „fölfedezni” jöttél – az első napok téveteg tájékozódásában elkeseredve, nemegyszer jössz ilyen játékos gondolatra. De tehetsz és teszel is még ennél rosszabbat is! Szembejövő, Bukarestet már „ismerő” más magyaroktól informáltatod magad. Csodálatos egyértelműséggel vallanak. „Nézze, Uram, ez a Bukarest a cipőtisztítók városa.” Húszan, harmincan ülnek egymás mellett e kis ipar képviselői, és mindnek szünetlen klientéja van. Érthető is: „Egyfelől a járdán sok piszok kavargó, a cipő hamar bepiszkolódik, másfelől, Uram, itt nagy súlyt helyeznek a cipőtisztaságra. Gyalog járni nem előkelő, és a mindig fényes cipő autó vagy kocs mellett tesz vallomást.” Szinte szó szerint ebben a formában három oldalról is bizonyították e fontos társadalomlélektani tétel helyességét. A kaftános bérkocsisok szektájáról is minden magyar informálva van. Kasztrált férfiak ezek, úgy mondják, már férfikorban végrehajtott kasztrációval... Nagyon érdekes. De nem ezért jöttem, nem ezért.

És önti, csak önti Bukarest nőjét, férfiúját zsúfolt villamosok, lóvonatok indulnak, rohannak és megérkeznek, az *Adevărul* rikkancsai túlkialtják az *Aurora* árusait, merevre festett női arcok kísértnek, elégedettséget – semmi mást –, csak elégtelenséget eláruló férfiarcok gondolkodóba ejtenek... Te pedig „felfedezni” akarsz, ennek a nagy városnak önvallomását várod... és nem vall Bukarest, nem vall, hallgat, pedig hangos, szinte lármás, csak neked nem beszél, csak a Te kérdésedet hagyja válaszolatlanul.

És az erőszakoskodásod is hiábavaló. Hiába voltál a *Flacăra* szerkesztőségében, – Ion Minulescu bizonyára kitűnő költő, lekötelezően szíves, minden kérdésedet megválaszolja, de Istenem, amit mondott, levélben is mondhatta volna – és hiába nézted ki a két szemed a szerkesztőségben –, hát igen, csak egy hetilap szerkesztősége, de azért tágasabb mint bármely magyar napilapé, és a *Flacăra* plakátrajai művésziek, minden magyar plakátot messze túlszárnyalók – de az elégedetlenség, Románia felfedezőjének elégedetlensége nem csökken, hanem fokozódik.

És hiába volt az is, az első nap utolsó kísérlete, hogy az *Universul* nyomdájába mentem. A „director” készséggel mutatta be rotációsait, szedőgépeit (este 9 óra volt, a vidéknek szánt tízezrek már kinyomva vártak vonathoz szállításra, a *Capitala* példányai új híranyaggal csak éjjel kettőkor kerülnek gépbe), és én igyekeztem ámulni, hogyne! legnagyobb lapja a birodalomnak! Százezer példány! – hiába minden, ez a nap elveszett, ma egész nap szóra sem érdemesített engem Nagyrománia.

Haza, a negyedik emeletre, fülledt kis szállodai szobámba, s majd holnap, holnap talán. De a *Flacăra* szerkesztősége mellett, nem várt helyen, egy lakóház udvarán kis templomocska, nyitott ajtójával, tompa világával behívott. A sekrestyés asztalán kis viaszgyertyahalmok, árjelzéssel: 30 bani, 50 bani, 1 lej. A szentképek előtt hol több, hol kevesebb, ilyen gyertyák már nagy számmal égtek. Elfáradt emberek sokan járhattak itt ma előttem. És elmentek bizonyonnyal ők is a gondolattal: hogy holnap, majd holnap...

Hát igen, majd holnap. Több őszinteséggel.

III.

Bukarest, 1922. július 16.

Bukarestbe ma besuhant az ősz?

Vagy csak légvonat lebegtetí itt körülöttem az asztalterítóket? Napok óta nem érzett könnyűséget érzek a mellemen, a homlokomat hűvösség simogatja. Első lehelete az ősznek?

Fehér nyári zubbonyban, fehér hajjal, hegyesre nyírt fehér szakállal rózsás arcú öregúr áll e sörterem hatalmas, utcára nyíló üveglablaka előtt. All? Remeg, imbolyog, tétovázik, s pedig az arca rózsásan derült – egész maga csupa nyugtalanság. Arccal, félbal a királyi palota felé fordul –, honnan is tudom, mi megy végbe benne – tudom és punktum! Ez az öregúr most – emlékezik. Az ő korában (idestova az én koromban!) az ember mit is tehetne mást... Csak ne volna néha olyan meleg, máskor olyan hideg, s ne volna annyi gond, pillanatnyi szükség, emésztő izgalom, – bizony reggeltől estig magam is mást se tennék, csak múltat idéznék. Ez a hűvösecske szél nemcsak az asztalkendőt emelgeti, könnyedén felhajtja szívünkről a bánat súlyos brokátját – higgyék, el olvasók – e kedves öregúr most emlékezik. Őszről talán, mikor még fiatal volt, és tavaszokról, mikor gyermek volt még, akármiről, csak másról, más időkről, mint ez a mostani, ez a dicsőséggel, hódítással teljes, világpolgári hős idő, autók se jártak, ennyi lap se volt még, kevés hotel volt, s mindben volt szoba,... enyhe feltörekvő nyárspolgári kor volt, lassúbb életütemmel, tisztább örömmel, elviselhetőbb fájdalommal. Volt az ő korában is, volt nemzeti érzés, felbuzdulás, és álmodták álmát az egyesült Romániának.

Most valóság lett, kézzelfogható, körültapintható, mérhető valóság. Ezernyi négyzetkilométerekkel, milliónyi emberekkel meggyarapodás. De közben háború, százezernyi holtak, Mackensen Bukarestben és diktált béke gyász hónapjai. Azután fordulása a sorskeréknek, győzelmes masírozás, és áll, él, tágas kertében most rendezkedik Nagyrománia. Igaz és szép és jó... de közben egy élet elmúlt, az ő élete... és ebben a sok szépségben is van valami, ami neki érthetetlen, ez a sok erőszakoltság, beteges lüktetés, milliók hajszolása, érzéketlen mosolygás, hideg könnyöklökés...

Nem szűnik ez a légvonat? Vagy csakugyan az ősz?

Egyik sem.

Reggeli hús ez, forró éjszakára reggeli hús. Semmi sem történt, csak több őszinteséggel indultam ma el, reggel 6 se volt még, Bukarest aludt. Autók már túlköltek néhányan, de egylovas taligák is jártak nagy tejbádógokkal, széles pékkocsik álltak bodegák, szállodai kávéházak meg nevelőintézetek előtt, ma cselédek is láttam vásárló kosárral, festetlen arcokat is, munkásokat, reggeli lovastársaságokat a Chaussee felé, ma őszintébb volt, ma közelebb volt hozzám Bukarest.

És nemcsak reggel, ma egész napon át tartott a közeledés. Leegyszerűsödött hozzám a Capitala (ami alatt ne tőkét, hanem fővárost tessék érteni, én megtanultam az első pillanatban, ahogy a motoros öntözőkocsik mellettem elszaladtak, nagybetűs felírással az oldalukon: „Primăria Capitalei”. A tisztaság, a higiénia ma közkövetelés Bukarestben, a *Dimineața* tegnapi száma is halálos kolera-esetről adott rémületkeltő híreket, és minden egyéb sajtó is sietve szidta össze a Capitala szennyforrásait (olyik még európai retorziót is kilátásba helyezett).

Emberi arcot, rokoní vonásokat mutatott ma Nagyrománia fővárosa. Tegnap még, hogy első vizitre mentem hozzá, kényeskedő, kissé szalonias volt. Nem láttam *nőket és férfiakat*, csak: hölgyeket és gavallérokat. A „háziasszony”, a „feleség”, a „családanya” – a nőgyéniségnek ezek a megjelenési formái távol maradtak. Úgy kívántam pedig látni valami ilyent, egy könnyedén karra fűzött bevásárlási kosarat, vagy jobb kézen fogott leánygyermeket, s ha mást nem – esti sétán férjet-feleséget. Kis otthoniasságot látni még a *Halába*, a vásárcsarnokokba is kimentem. Igaz, csak délután. Környéke, színe a budapesti Duna parti Központi Vásárcsarnokhoz hasonlatos. Hosszú sorokban élelmiszerárúsok. Rizs, liszt, törökbúza, gabonafajták zsákokban, olajbogyók, gyümölcsök faládákban állnak. Heves napsütésben olvadó

szalonnák, nyári húskészítmények vonzanak és megriasztanak. Más sorokban olcsó ruhakelmék és bazári áruk, közöttük mozgó-árusok: levelezőlapokkal, cipőzsinórral. A csarnokokban e délutáni órán már csak halat kínáltak, különös, nekem szokatlan illatú halfajtákat, potom kilenc lejbe kilóját. ...Őszinteséget ígértem, olvasók. Betartanám-e, ha meg nem vallanám, súlyos depresszióval járom a Capitala utcáit, tereit. Nem hagy el a borús nehézség, ha állok a Cantacuzino-palota előtt, nem enyhül, ha ténfergek a Dâmbovița partján a párizsias ócskakönyv-sátrak között, és csak súlyosodik, mikor kiszakítom magamat a City meleg öleléséből, és végigfutom a külsőrészek zegzugos utcáit. Az első félórán fellépett már ez az aggodalmas érzés: hogy nem én fogom felszívni ezt a várost... ez szív fel engem. Az eltelt pár nap folytonos *küzdelem* volt a *fölényért*.

Védelmem e harcban ösztönös. Szuggesztív érzésem, hogy felül csak úgy kerülhetek, ha percre sem felejttem, miért jöttem ide. Romániát akarom látni, megérezni az új Romániát. És itt mondok valami furcsát. Ha valaki netalán képtár-, könyvtár- és múzeumlátogatások, vagy szórványos interjúkkal remélne vágyához közeledni – jobb, ha otthon marad. Nemcsak utat és költséget takarít, de – kétség nélkül! – otthon használhatóbb megfigyeléseket tehet. Elvégre Kolozsvár, Nagyvárad és mind a többi: szervesen Nagyrománia, az érhálózatba beillesztve már; a román élet ritmusa, a román társas élet etikája, a román művelődés extenzitása és mélyre terjedése figyelő szemnek, figyelő szívnek ott is megnyilatkozik... a Regát külsőségének pillanatfotográfiái csak ronthatnak a lassan alakuló kép tisztaságán.

Itt mélyre kell menni, a dolgokat körüljárni, barátkozni velük, távozni tőlük, s hozzájuk visszatérni, de mindenekfelett (és ez a sok filozófia mind csak bevezetése e „mindenekfelett”-nek!) belülről kell e dolgokat nézni, nem a globetrotter üres szemével, rögzíthető dolgokat azonnal följegyző sivár manierjaival kíváncsiságnak, nem vall, nem nyilatkozik csak annak, aki érdekét összenőttnek látja az Övével, csak annak, aki belülről néz, gáncsol, lelkesedik fitymál és örül.

Ez az igazság.

Felfedező utam első sikere ez a felfedezés.

IV.

Bukarest, – Gara de Nord, július 13.

– Román vagyok, de Udvarhely megyéből, hogyan tudnék magyarul... Két éve vagyok itt.

Hogy leszálltam nagyszerű kétfogatú járművéről, a Gara de Nord előtt, mondotta kocsisom e szavakat, de négy nap alatt szállodákban, kávéházban, fodrászműhelyben meglepő gyakorisággal talákoztam ilyen bemutatkozókkal. „Két éve vagyok itt”, „három éve vagyok itt” – a Capitala vonzza az erdélyi embert... munkaalkalmaival? – óh dehogy! Kifejlett baksis-rendszerével.

Mi erdélyiek, akiknek idegeire (csak most látjuk!) megnyugtatóan hatott a borraivaló eltörlése vendéglőben, kávéházban és borbélyműhelyekben – tehetetlen dühvel állunk szemben a Regát borraivaló örületével. A kiszolgáló személyzet valósággal ráuszított a fogyasztó közönség idegére. A szállodai szabályzat négy nyelven kiabálja világgá, hogy a kiszolgálás a napi bérbe nincsen „beleértve”, és hogy a személyzet fix fizetésben nem részesül, életfenntartásában a közönség generozitására (szóról szóra így!) van ráutalva. Fürdőkhöz rövid, de fenyegető felírás: „A személyzet részére – távozás előtt – baksis adandó”. Elutazásod bejelentésére a szálloda egész személyzete alarmiroztatik. Egyazon funkció elvégzése címén hárman-négyen jelentkeznek a díjazásért. Főkegyurunk, a portier, minden ilyen törekvést melegen pártfogol. Ő maga – a portier – érkezésetől távozásodig mellnyomásszerűen nehezedik reád. Ha időm engedi, e felfedező út folyamán, megfestem portréját e férfiúnak. Megírom genezisének és szédületes evolúcióját az impérium első napjaitól. Karakterben már most is sikerülne a kép, mert érzem uralkodó vonalát. A fölény az, elgázoló fölény – szemben mindenkivel. Önnel

szemben is, Vezérigazgató Úr, ki naponta pénzeli őt az egyenjogúság látszataért, és Önnel szemben is, Nagyságos Asszony, ki boldog e drágán vásárolt főhajtások birtokában...

És nemcsak földi létünk kalobiotikáján ront e baksisrendszer. Hogy megzavarja és tönkretégye az ámulatot, az álmodozást, a révületet – ah, igényeink már annyira lefokozottak hogy ezzel a csekélységgel alig is törődnek.

De magát a kiszolgálást is károsítja. Elkészerítő léggört teremt. A kiszolgálás egyöntetűségét, ökonómiáját megzavarja. E kötelező, de limitálatlan díjazás a munkát megfosztja munkajellegétől. A pincér-, a portás-, a fodrászsegéd elme szünetlen taksáló munkát végez, szívességet, pontosságot, gyorsaságot hozzámér a bérhez, melyet nem ismer, mely lehet negyede, de lehet tízszerese is annak, amit – kapni vél. Bár... jórészt az elmék már mind a maximumra beállítottak. Az idegesség és félelem első hónapjaiban a csatolt területek Bukarest-járói (pont, mint ahogy lelki alázkodásban) úgy pénzben is, mindent túlfizettek. Akkori granszenyori gesztusaik már önmagukra is kellemetlenek, ám a most kimozduló kisközönségre – egyenesen katasztrofálisak. Két-háromszori, 150 lejt kitevő szállodai számla baksisban további 80 lejt jelent.

És ez még tisztességes elvonulást sem jelent. Legföljebb békés elvonulást. Azt pedig legkevésbé jelenti, hogy legközelebbi alkalommal újra kapsz fedelet.

Nota bene – mindenben csak a durva manier bánt. A durvaság, mely a High life találkozó helyein is leplezetlen. E helyeken minden európai nyelven beszél, de amit mond, a kiskocsmák sörgőzében sem lenne stílushiba.

De végül is, kedves „felfedező” – ez így magában: csak izolált megfigyelés, melyet hogyan illeszt be Nagyromániába?

Sehogyan. A Capitala – nem Nagyrománia. E főváros ma nem a Regát népének és nem a csatoltságok népének kultúrcentruma, még csak gazdasági központja sem. Csak a régi és új területek fezőreinek csatatare.

És mit lehet várni – kantinosoktól?

A verekedés, mely itt a milliókért folyik – az osztályharc képét is meghamisítja. A baksisváró kezek – ugye végül is – munkáskezek, de amelyek a tőkével e percben egy tóban halásznak.

Hisz feltűnhetett – e már sok sorra terjedő helyzetrajz egyetlen szóval sem említ, egyetlen rámutatással nem éreztet: osztályküzdelmeket.

Mert itt még nincs elrendeződés. Az új helyzet adta lehetőségek terén még – Kaliforniázás folyik. Ki-ki a maga eszközeivel, de a legkisebb is a határtalan lehetőségekben bízva, kincskeresésben „dolgozik”. Új vagyonok ezrei keletkeztek, de ezek a vagyonok sem trezórokba, sem az óvatosság földvéraiba nem vonultak még vissza, a küzdőtéren állanak, és kísérlik magukat megtízszerezni. E vagyonokon még keresni, e vagyonokból még leharapni lehet... és ügynökök, galapinek, tipsterek ezrei fűtik a vállalkozást. És a meleg amúgy is elviselhetetlen. Restaurantok, bárók, bodegák százával kínálnak húsító italt. És kell a pillanatnyi enyhület. Autón, gyors trapperektől vont kocsin némi szél a homlokcseppeket felszárítja.

Taksa... borraivaló...?

Nagy dolgok mellett kicsik eltörpülnek.

Évek múlva tán... Majd lesz osztályharc megint. Ha némely autóutasokból pincérek lettek.

Most megyek Konstancába.

V.

Konstanca, július 22.

„Ez most a fősaizon...”

Így vélekedett a hotel portása, mikor némi ellenvetéseket tettem a számla ellen, melyben a 35 lejre állapított szobaárat 60 lejjel számította fel.

„Tudnia kell, uram, hogy ez még nem a saison...” Ekként pedig a Banca Marmorosch konstancai igazgatója világosított fel, mikor keveselltem előtte a számát a kikötőben ténfergő hajóknak.

A két igazság szépen megfér egymás mellett: a fürdőszezon csakugyan zenitjén, Konstanca tele van idegennel, a nagy hotelben alig kapni már szobát, és nem kevésbé igaz, hogy a kikötőben alig pár munkás lapátol, öt ujjamon számolhatom meg a rakodó gabonahajót. Két görög, egy román, egy magyar – az Óceánia társaságé, s magának a hajónak a neve is Óceánia – ez összesen négy és egy ötödik már kivehetetlen zászlajú, rakódva úszik nyílt vizek felé.

Szorosan a partnak feküdve három fehér hajó, személyszállító gőzösök, állandó járáttal Konstanca–Konstantinápoly között. Három közül csak a legnagyobb, a Regele Carol I.-nek fedélzetén van élet, ma péntek és vasárnap indul, hevesen tisztogatnak. Minden, ami mozdítható, kirakva, szellőzik a kapitány szakkönyvtára is, a tengerhajózás sok angol katekizmus. Homokkal súrolják, vízzel öblítik a hajófedélzetet, a hágcsók hófehérek, rezek aranylanak, ebédlők tompa barnák, felhőtlen kék az ég, a Fekete-tenger zöldje csillog, itt-ott fehér taraj.

És csend, emésztő melegség, ernyedtt nyújtózkodás. Üres, meg félig telt raktárak ásitóznak, előttük a CFR kocsi. Sűrű vágánysorok erősítik a Marmorosch igazgató igazát: a kikötő nem mindig ily kihalt. Csak hetek kellene még, az új campagne elkezdődik. S ha csak váratlan valami közbe nem jön (most már alig jöhet!) – a forgalom ez idén nagyobb lesz, mint eddig bármikor. Kvantitásban a Dobrogea tán soha még ilyen gabonatermést nem adott, az ország más részeinek is a termése jó, Beszarábiáé kitűnő, s a kötött kivitel szüntető rendelkezések (a 20 000 L. illeték magassága ellenére is) kivételes nagy forgalomra nyújtanak reményt.

E most rakodó hajók egyébként – Konstancában csak kiegészítik rakományukat. Galacban rakodtak annyi lábíg, amennyire a Duna vízállása engedi. Egyik informátorom a galaci konkurenciával is mentegette Konstanca kis hajóforgalmát, de számosabbak voltak, s beavatottaknak látszottak, akik a három utolsó év kötött marsrutájú gazdasági életét okolták a Románia egyetlen tengeri kikötőjében uralkodó relatív csendességért.

„Bizonyára tudja, hogy Konstanca speciálisan a petróleum-exportra terelve” – fűzte beszédét harmadik szakértőm. – „Câmpina és Ploiești minden termelését a mi kikötőnkől viszi el a Kelet.” S így a kikötői forgalomban, otlétem alatt, ennek sem láttam nyomát, a petróleumtársaságok helyi expozitúráit kerestem fel kérdéseimmel. Nem is hiába, mert megvilágították, hogy a petróleum-export főszezonja: az ősz. Szeptember, október, november hónapokban hatalmas szállítmányok indulnak Arábia és a többi Kelet felé. Konstancába a finomítók termelése csővezetéken jut el (időlegesen e vezetékben zavarok vannak, de rendes funkciója idején a szállítási költség egynegyedét sem teszi a vasúti szállítás költségeinek).

A kikötőkben hatalmas tartályok veszik fel az olajat s a finomítás melléktermékeit, a szállítás ide rendszeres, és Románia legkiadósabb földkincse – a messziről látható piros rezervoárokból zárva – csak a saisonra vár.

De Konstanca város gazdasági élete e szezonon is élénk. Meglepő e 20 000 lakójú város kereskedelmi lüktetése. Ahogy kivettem (s itt információm jórészt a cégtáblákon indul) e téren – a görögök vezetnek, kik lélekszámra szinte annyian vannak, mint a románok, és jóval többen, mint a törökök. (Zsidók, bolgárok, örmények jóval kevesebben.) A bukaresti nagy pénzintézetek szinte kivétel nélkül itt fiókokat tartanak, vagy egy-két kisebb helyi intézet is, pénzváltó bolt meg egész csomó. Hogy e kis butikokban vennék-e valutát, ezt a kérdést nyílt kérdésnek hagyom, – bár e kis városban ilyen irányú informátlanságának alig eshetik áldozatul az ember.

A Rador naponta leadja jelentését, a minden sarkon lesben álló konkurencia is tompítja az extrém lehetőségeket, no meg Konstancának van közvéleménye is: a déli órákban négy helyi napilap nevét karcollják a füledbe egészséges hangú hírlapárusok. A *Dobrogea Juna* (Ifjú Dobrudzsa) az öregebb, tekintélyesebb, híreire a megye, sőt távolabbi vidék is kíváncsi. *Dacia* – ez a fiatalabbik lap – a helyi piacon talál sok vevőt. Persze, mint minden vidéki lapnak, e

kettőnek is a Capitala lapjaival kell egyenetlen harcot küzdeni. A fővárostól Konstanca hat gyorsvonati óra, reggel 6 órakor már hangos az utca az ismerős bukaresti lapnevektől. A kávéházak, bodegák előtt ülő vendégektől is hangos, a főtéren szinte a kocsuiút közepéig érnek a kirakott asztalok, de aligha van igazam abban, hogy a pompás reggeli kávé és a még pompásabb frissen sült vajasztászták vonzanak a korai órán ekkora tömeget. Jórészt a kisebb szállók vendéglakói gyülekeznek itt, hogy idején felkeressék a Tekirghiol gyógyfürdő bűvös gyógyszellemét és a Mamaia fürdő strandját. A Mamaia könnyen megközelíthető, kisvonattal, mely a város közepétől indul, 15–20 perc alatt ott vagyunk, s nem is kell túlságos gyorsan berohanni, hogy kabinhoz jusson az ember. Mérsékelt hullámverés, sok finom homok, mély víz csak elérhetetlen messzeségben, biztos veszélytelen életöröm. De aki az életörömet nem okvetlen a veszélytelenségben látja, fürdőalkalmat sokkal közelebb is kap. A főtér bármely mellékutcáján leszaladva az ember tengerhez ér, és vannak bár sziklák és nincs teljes bizonyosság, – de az esztétikum se kutya és (bocsássanak meg az érdekeltek) – térdig érő vízben strandolni: olyan bivalyszerű.

A Tekirghiol-tó (Romániának egyik legsűrűbben járt fürdője és klimatikus stációja) – félóránnyira van a város alatt, vendégei nagy részét szállodai és Tekir község házai maguk is befogadják, a kisebb (s talán szegényebb) rész Konstancából jár ki autóbusszal. E fürdőről csodákat beszélnek (gyógycsodákat) a látogatók meg a Baedeker-szerű román fürdőmutatók, és csodákban hinni: már egymagában is áldásos gyógyhajlamra vall... Egyébként a klimatikus meg balneikus gyógycsodákban erősen hittem minden időben. Szememmel láttam működni annyiszor Istenünk áldástevő kezét. És csodáltam azt a kezet – óh nemcsak akkor, mikor választottját a fürdő vizébe vezette! – nem, már jóval előbb: mikor tízezreink közül kettőt-hármat kiválasztott, lehetővé tette számukra, hogy megszakítsák hetekre a robotot, zsebükbe pénzt adott, szívukról a hátranéző gondot levette, és vezette őket autón, expressz kocsin... már akkor csodáltam e csodát, én, ki nem választott, ki ott maradtam tízezer magammal porban, verejtékben fürödve tovább... Óh, én mindig hittem a fürdőcsodákban...

VI.

Konstanca, július 25.

Másodpercenként gyúl meg és kialszik a kikötői torony gyengéd kis lámpája. Erőtlen fényét emeli a kontraszt... jó is a hajóknak!

De rossz a szállodai vendégnek, mert ott a világítás bár konstans, de végig erőtlen. Leégett a múlt évben a városi telep, és a kikötői telepnek kell most ellátnia a várost meg kikötőt. Alig bírja szegény, éjjel 1 órakor csődöt is jelent, a szállodai folyosókon már tizenkettőkor székekre helyezett tartalék petróleumfények lobognak és emelik a szokványos nyáreji folyosóhangulatot.

Ilyenfajta megfigyelésem az álmos diákera emlékeztet, ki hajnalidőn ablak helyett a spájzajtót nyitotta ki, és sommás ítéletet hozott a mindenség felett, mondván: „Az egész világ sötét és sajtuszagú.”

Egészen bizonyos, hogy a Palace hotelben reggelig ég a villany, és – miért tagadnám – szemtanúja voltam, hogy a Casinóban sem alszik ki előbb.

A Casino... a Casinoul Comunal villanypompájával biztosabb vezére tévelygő hajóknak, mint a kikötői világítótorny. De a tévelygő utasnak is biztató fénnel int: ahányan vagyunk a városban idegenek, este tízkor mindannyian bent vagyunk. Vigasztaló demokrácia: sem két tag ajánlata nem kell, sem bevezetés – 5 lej kell csupán, és szabad az út a tágas hallba, a színházterembe, a rulettszobába és a fényben fürdő kőterasra, mely kiugrik a sötét vizek felé.

És mindennap új attrakció! Világjáró staggionék színelőadásai, nemzetközi márkájú magánénekesek, üres napokon a Casino saját zenekarának Concert Promenade-ja. Ma éppen az. Guillaume Tell, Faust és operettmuzsika is a műsoron, előttünk habzó sör: az isteni Bragadir, jobbról harsogó fekete vizek, balról nyitott nagy szárnyas ajtó, izgalmas játék, vezényszavak...

de szép is a tenger, be jó is a Bragadir, s mily gyönyör hallgatni Gounod-t, Rossinit... hogy esik mégis, hogy félóra múltán magára marad a tenger, a zenekar, a pincérsereg, de – zsúfolt a három játékasztal vidéke... „Onor Public este rugat a păstra liniște in timpul Concertului” – ó, e közönség jól fegyelmezett, a koncertet jelenlétével sem zavarja, egyenként libbenünk át a játékterembe.

Érdekes. Mert száz lejt játékmárkára váltva – 5 louis-t kapok. Kicsire itt nem nézünk, kis valutadifferenciákra meg éppenséggel nem. Az ötletes darab cinque franc-nak neveztetik, a húszlejes egyszerűen: louis... Csak első pillanatban szokatlan, pár perccel később az ember már megtanulta... no nem annyira, hogy a visszaváltásnál veszekednék, hogy egy louisért csak húsz lejt kap viszont... meg Istenem, nem létezőkről minek disputálni, a pénz, az úgyis ott marad, lett légyen frank vagy lej.

De a pénzünkért legalább elegánsak voltunk, világfias tartással lépünk a hallba ki, vissza se nézünk, pedig kétszer egymásután kiált „septe”-t a cigányképű monsieur, 'sz tudtam előre, a 7 akkor fog jönni szériában, mikor már nekem nem lesz több louis-m...

Legalább művelődjünk... Három méter magas márványtábla hirdeti, hogy a Casino a háborúban hadikórház volt, és ellenséges aeroplán 1916-ban eredményesen bombázta is. Háború múltán sürgősen restaurálták, eredeti rendeltetésének visszaadták, ellenséges aeroplánok nem járnak azóta, csak magamfajta szegénylegények próbáljuk „robbantani” – eredménytelenül.

Mindenki játszik. Apróka játék, öt és húsz maximálisan (de ritkán háromszáz lejes tétek) lapátolnak el, kevés rizikóval akar úrrá lenni az emberfia, és nem jön rá, csak a szállodai lépcsőn, hogy a tét kicsi volt, az eshető nyereség is kicsi, éppen csak egy volt nagy, mérhetetlenül nagy: a rizikó. És mégis, mindenki játszik. Csak a kövér amerikai nem, akivel délelőtt találkoztam Marmoroschnál, s aki, hogy engem itt lát, irtó magasra húzza két szemöldökét, és láthatóan elhallgat valamit. Talán, hogy: „Hm, a délelőtt mégsem láttam Önt ekkora számárnak...”

(Fiam, ha tán az úti levél kezredbe kerülne, ennyit, legalább ennyit tanulj belőle: ha csak egy picurka eshetőség volna rá, hogy Te nyersz – hát a bank nem játszanék veled...)

De úrnak lenni jó, és tengerterazon enni jó, másnap délben ebédre bementem a Palace hotelbe. Micsoda étlap, soha még ilyet! Én az étlapot mindig úgy fogtam fel: Kérdés – Felelet. A kérdés az étel neve volt, a felelet az ára. Erről az étlapról hiányzott a felelet rovat. A Palace hotel vendégei nem kíváncsiak.

Én bizony kíváncsi voltam, és a kíváncsiságom, bár későn, ki is elégült. Egy ragout-levesért, kis adag ramsztekért, csésze törökért 88 lejt fizettem. (Románia nem hagyja magát ingyen felfedezni.)

Ebéd után Ovidius szobrához zarándokoltam. Szomorú vággyal áll a Primaria előtt. Háttal a Casinónak, s a Palace hotelnek fordul, arccal határozottan a pályaudvar felé. Szegény Ovidius. Egy kis szerelemért 2000 év óta itt... És az amnesztia rendelet szobrokról nem is beszél.

VII.

A Regát éli a maga életét.

Ez azonkívül hogy egyszerű bővített mondat – még egy nem egészen egyszerű és nem egészen kézenfekvő igazság is.

Erdélynek és a többi kapcsolt részeknek alig van olyan pontja (lakott helyeken egyáltalán nincsen), ahol az új államjogi és politikai helyzet egyben-másban ne éreztetné magát. A Regátnak meg alig van olyan pontja, ahol a velünk való megnagyobbodás – a pusztá tudomásvételén túl – a lakosság életében, polgári és nemzeti öntudatában a legkisebb változást is létrehozta volna. România mare – van. Letagadhatatlanul van. Benne van a békeszerződésben, a határ megállapító bizottságok munkájában, az aktív államférfiak önértékében, a napilapok kisebbségi rovatában... de sohase találkozom vele a Regát-lakosság hétköznapijain. A nagyobb

városok kereskedelmi és hotel élete belföldnek tudja már Kolozsvárt, Szebent, Váradot, de – ez minden. Odáig is tartanak már, hogy én erdélyi ember jöhetnek-mehetek szabadon, állampolgári szabad mozgásom korlátozatlan, sem a rendőrség, sem a sziguranca nem érdeklődnek különösebben a szándékaim felől... azt lehetne mondani, hogy ez még sokkal több, mintha érdeklődne, mert ez a desinteressement a teljes *egybeolvadásra* mutat – pedig csak, egyszerű értelmi tudomásulvétel még ez, rendeletekből, lapközleményekből szerzett tudomás. A Regát éli a maga *életét*, nyomát se lenni benne, hogy mi is vagyunk, élünk, szervesen hozzátartozunk.

Ezt tudnunk kell, mert nem egészen haszontalan ez a tudnivaló. (Érteni, hiszen könnyen érthető: a veszteséget hamarabb érzi az ember minden idegével, mint a nyereséget. Erdély a beállott változással *veszített*, – ha mást nem, politikai súlyt. Nálánál erősebb, heterogén tendenciák hatáskörébe került. Függőségét minden pillanatban kényelmetlenül érzi. A változást – az egyes embernek is – tudomásul nem vennie lehetetlenség. Ellenben a Regát: *nyert*. Ha mást nem – azt az erőttöbbletet, amely erejéből eddig az idegen szuverenitás alatt álló Erdély érzelmi és gazdasági vonzására lekötve volt. Ezzel az erőmennyiséggel a Regát kétségtelenül meggyarapodott. *Egészeben* érzi is, kéjesen, megkönnyebbülten. De mit sem éreznek belőle az egyes emberek. A régi, a megszokott életét éli a Regát tovább...)

Nem haszontalan dolog ezt tudni azért, mert a Regát közömbössége – fájdalomainkkal szemben – innen érthető.

Nem kevesen vagyunk erdélyiek, akik súlyos csalódással állunk és élünk az új birodalom közepén. Az első hatalmi túlkapások, a kultúránk és szabadságjogaink ellen intézett támadások első idején, bizakodó szívvel néztünk a Regát *népe* felé. Úgy véltük – hamar találkozunk majd *barátainkkal*. Az lehetetlen – mondtuk –, hogy a sok milliónyi román között velünk rokonszenvezők is sokan ne találtassanak...

És hisszük ezt ma is.

Ám rohan az idő. Kisebbségeink erkölcsi és anyagi vereségei már alig elviselhetők. Semmi kétség – a reánk mért súlyos csapásokért a román nép, a román közvélemény nem felelős. Tudtán, és hiszem, akaratan kívül – politikai vezetői mérik reánk e csapásokat. Hozzá – néptársunkhoz – panaszaink se jutnak el. Pusztá létezésünkről is csak formai tudomása van. Valljuk be – másmilyen tudomása még nem is lehet. *Érintkezés a kisebbségek és a román nép között még nem esett*. A vezetők érintkeztek eddig. És a vezetőknek még a saját népükkel sincs érintkezésük – sem ezen, sem azon az oldalon...

A vonat lépcsőjén jönnek az embernek ilyen gondolatai, ahogy áll (zsebében a másodosztályú ülőhelyre szóló jeggyel) Budapestről a Prahova hídjáig. Nem is egyedül, többedmagával szorong a lépcsőn is, elégedetlenül, megkínzott román emberekkel. És minden arcon félelem: hogy az átszállás után még így se lesz...

Rögtönzött kis fahídon megyünk át. Jobbra tőlünk, pár méternyire a leszakadt Prahova-híd. Hatalmas mozdony, kerekeivel a vízmederben. A látvány inkább szomorító, mint ijedelmes. Mozdony a vízben... Hal a szárazon. Európai genie kannibálok körmei között. Szomorú lehetetlenség.

De a gondolataim nem járnak megtorlás körül. Lehet, sőt bizonyos: a CFR műszaki vezetői csapnivalók. Lehet, sőt bizonyos: a vezetők közül hiányzik a lelkiismeret. És mégis – a bosszú nem tud felülkerekedni a szomorúságokon. Ami itt életben, vagyonban elpusztult: volt valakié. Egy népé, egy jobbra hivatott, élni akaró, fejlődni vágyó népé volt. És az a vízben álló mozdony szimbólum. Sziklás feladat előtt – bénult óriás.

Jó! Visszaélések vannak. Panamák. Fegyelmetlenség van, gondatlanság és könnyű lelkiismeret. Mind igaz. De mégis, amerre a vonat hozott, búzakeresztek álltak, emberek sarjút kaszáltak. Állomásokon százával rohanták meg szegény emberek a vonatot; valahová mennek, valamit akarnak. És nem hiszem, hogy rosszat akarnak. Sem vonat kisiklást, sem panamát. Nemzetiségi atrocitást sem. Életet akarnak, a magukét, a gyermekükét.

Csak szomorú az a mozdulatlan sötétség a Prahova medrében. Dehogyan is gondolkodom megtorlásra.

En sajnálom ezt a népet.

És magunkat is – nagyon.

VIII.

Câmpina, július 28.

Az egzotikum a termőhelyén nem is egzotikum. És Câmpinában vonatról szállván, hiába találkoztam nagycsomó tanulmányi kirándulóval (kikről tudtam, hogy mint magam, ők is – petróleum-kutakat bámulni jöttek), és hiába imponáltak már messziről a Steaua Română kéményei... mégsem tudtam ehhez az élményhez azzal a tisztelettel közeledni, amellyel éveken át gondoltam reá.

Talán Câmpina maga, a városról szerzett első benyomás fásított el. Pályaudvarának dús sínhálózata, állomásépületének csinos vonat felőli frontja után, ahogy várakozásteljesen a városba lépne az ember – deprimáló falusi milió veszi körül. Poros út, poros lombú fák, házak sehohol, mokány lovaktól vont egy-két fiáker, az ember olyan meggyőződéstelenül mondja a kocsisnak: Hotel Boulevard... mert olyan képzelhetetlen, hogy egy Hotel Boulevard nevű valami ehelyütt fellelhető legyen.

Tízpercnyi hegyre mászás után azért mégis valami városfélében vagyunk. A Hotelt is megeljük és egy-két vállrándítás után, a lelkünk egyensúlyát is: így van és nincs másként, ez Câmpina; elvégre nem csalt meg bennünket, nem híresztelte magát világvárosnak, 10–12 ezer lakója köztudomás volt, még arról sem tehet, hogy Ploieștivel mindig együtt emlegetik. (És távozván Câmpinából, a poros meredekről is jobb már a véleményem, nagyszerű kilátást enged e lefelé vivő út a Prahova völgyre.) Van egy sétaútja is, Boulevardul Elisabeta, estefelé jól öltözött népekkel népesül, lovas társaságot is láttam, férfi módra nyeregbe ült úri hölgyeket.

Barátságos, derék emberekkel kerültem össze, akik ugyan láthatólag nem értették – időközben megint fellépett – frenetikus petróleum izgalmat, de nagyon szívesen mutatták meg, hol találom a Steaua Română-t, a *noua rafineriát*, ahogy itt nevezik.

A Primaria mellett kell betérni (de nem könnyen lehet, mert sűrű embertömeg, persze, szegények veszik körül, valamennyien – kukoricajegyre várva) a strada I. C. Brătianun alig pár lépést kell tenni csak, sziszegés meg petróleum szag azonnal jelzik, hogy nyomon vagyunk. Hosszan elnyúló frontjával (amit frontnak csak azért nevezek, mert az irodákhoz ezen az oldalon vezet kis léckapus bejáró) a str. Brătianura néz, hátával a pályaudvarra támaszkodik a világhíres petróleumfinomító. (Üzemi képességre mind az újabb időkig a világkonkurenciában harmadik helyen állott, most az előtte valók közül az orosz a játékból kiesett, csak egy amerikai finomító előzi meg.)

Úgyis mondhattam volna, hogy: *a saját pályaudvarára* támaszkodik. Az a sok sínparú terrain, mely rezervoárjai mögött elvonul – és amilyen túl is, imponáló területen, a tartályai kéklenek – csak a finomító forgalmi eszközeinek rendelkezésére áll. Megszakítatlan hosszú sorokban állanak a vonatkerékre montírozott ciszternák, a Steaua Română-nak saját ciszternaparkja van. Ötszáz főből áll a fekete gárda, melynek lélekszáma háború előtt az ezret is elérte. És az ezret jogosabban vallhatta a magáénak, mint ma a fél ezret. A háború extrém szükséglete petróleum termékekben szertezilálta, világgá szórta a társaságok ciszternaparkjait, a tulajdonviszonyok csak lassan rendeződnek, és a lelkiismeret nem döbben meg egy-egy bárhol is fülön csípett ciszterna birtokba vételén. A síneken álló ciszternák bár láthatóan viselik a Steaua Română nevet, itt-ott láthatóan viselnek más neveket is, és láthatatlanná tett jelzések is rejtlemeskednek egyik-másikon.

Sziszegés, petróleum szag... a Strada Brătianun járó figyelme balra fordul. Többemeletmagasságú, ablaktalan vörös téglából épült tömbök, befutó és kivezető vascsövek sűrű

érhálózatával. Beépített óriási kazánok és batteriásan egymás mellé helyezett kisebb szabad kazánok, és megint csövek, csövek, csövek, földön kúszó és épülettömbök fölött elhajló csövek, végtelen megszakítatlan hálózat, olykor föld alatt tűnnek el, majd előbukkannak megint, s amerre lépsz, amerre nézel, a lábad, a szemed csövekbe ütközik. Az épülettömbök előterében és közöttük és mögöttük vörösre festett, meg kékszínű rezervoárok – és valahol középen a gigászi méreteknek meg nem felelő kis Biroul – ennyi az, ami a Steaua Românăból felületesebb érdeklődésnek is megnyilvánul. A részletek... a részletek nem nyilatkoznak meg senkinek. Nem a gyártásra gondolok. A finomítás művelete nem titok és nem titkoltatik. Mélyreható tekintettel kérdezték ugyan, hogy a nyersolaj vagy a termékek iránt érdeklődöm-e, de mikor világos lett előttük, hogy minden távolabb áll tőlem, mint gyártástitkaik ellesése, és hogy utam csak véletlenül vezetett először Câmpinába, – akkor készséggel engedték megismernem, amit úgyis tudtam, hogy – mint más finomítók – ők is benzint, könnyebb és nehezebb petróleumot, gázolajat és kenőolajakat gyártanak. Módszerük, mint mindenki másé: a frakcionált desztilláció és ezenközben nyernek (ez különlegességük más román finomítók között) paraffint is – ami persze nem boszorkányos ügyességükre, hanem olajforrásaik jelentősebb paraffin tartalmára (3 százalék) vall.

Nem is a gyártási módszer, nem is a minőség az, ami a Steaua Română-t ennyi szóra érdemessé teszi. Hanem a méretek! Gyártásának és még inkább *gyártási lehetőségeinek* méretei. Irodafőnökük állítja, hogy nyersolaj termelésük naponta 70–75 vagon (kb. ugyanennyi nyersolajat adnak az Astra szondái is, míg Románia összes többi társaságainak nyersolaj termelése napi 200 vagon. Ez a bemondás eltér, de nem jelentősen tér el a petróleum szaklapok tavaszi adatközléseitől. És ez a rengeteg napi termelés – 75 vagon! – nem meríti ki a Steaua Română finomítójának üzemi lehetőségét. Sőt – jelentős üzemredukcióra kényszeríti. Több mint kétféle nyersanyagot képes feldolgozni naponta.

Ha van elég nyersolaja. De nincs. Háborús pusztítások (Dr. Schildhaus igazgató biztosít, hogy a németek nem pusztítottak) a szondák egy részét használhatatlanná tették, az új fúrások meg nem mindig járnak szerencsés nyomon.

Néhány órát töltöttem kinn a S. R. olajterületein. (Nb. a campinai területein. Mert vannak máshol is.)

Miniatűr Eiffel-tornyok, úgy tűnnek fel e szondák a vonati utasnak és közlelő is állják a hasonlatot. Magasra karcsúsított faváz, mely – közlelő látni csak! – egész gépüzemet vesz körül. Kincsét csövel el kell venni a földtől, mert önként (tékozló sugárban) csak ritkán, és akkor is csak felszabaduló első jókedvében adja. A Steaua olajmezőin már a 318-as szondaszámnál tartanak, (a legfrissebb kutatóhelyen, hol még csak a faváz s a hatméteres kút állanak készen, láttam *ezt a számot*), de a több száznyi olajforrás közül – mint hallom – magától egyik sem buzog. Kanalizálás folyik a mélyből – az 500–600 méternyi mélyből.

Piszkos, barnás-földes, sűrű folyadék ömlik az ülepítő kádba... Ez a folyadék még vízzel fölösen elegendő. És van benne törmelék föld és egyéb szennyezés. Ülepítve és víztől nagyjában elkülönítve, csöveken keresztül nyomják a finomítóba. Ott a már említett frakcionált desztilláció folyamán – benne rejlő kincseit, egyet a más után, leadja.

Bizonyára szebb volna a petróleumtól, ha nem hazudtolna rá a felőle elterjedt hírekre, és minden szondán keresztül *eruptíve* törne ki szakadatlanul, – ahelyett, hogy el-elszikkadva, újból meg újból fúrat maga után, kerestetvén bujkáló rétegeit... de az sem csúnya, amit tényleg a legvalóságosabban megcsinál.

Hát mit csinál?

Van! És ezzel a valóságával, – nagyon kevés emberi munkát igényelve meg – világít a paraszt gyermek olvasó könyve felett, nem engedi, hogy hön fusson a kerék, hajt autót, aeroplánokat és tolja a multimilliomosok szekerét.

Tiszteletem újra növekedőben.

Utánamegyek Ploiești-be is.

IX.

Ploiești, augusztus 4.

Gyengén világított, széles, dús lombú sétaúton, a Boulevardul Independenței, vonat sebességű autóbusz röpít a város felé. Tíz óra ha van – de ez a csend és fél sötétség, ami a városra borul, későbbi órát sejtet. Emberrel is alig találkozom a Szabadság téren, egy jóképű, csupa jóindulatú rendőr útba igazít. Galíciai kihalt városok esti hangulataira emlékezem kilencszáztizennégyből. Mindegy – ma este amúgy sincs tennivaló. Gondolkodnivalót meg hoztam magammal még Câmpinából.

Nem a petróleum! Hanem bolondság, majdnem irodalom...

Alkonyodott már, hogy gyalogosan a câmpinai állomásra mentem. A Strada Griviței a házak léckerítésein vagy sodronyrácsain mindenütt benéztem. Különös bolondsága az utazónak, hogy szereti frappíroztatni magát a legtermészetesebb dologgal: hogy máshol is hozzá hasonló emberek élnek, hasonló dolgokat művelnek, élő és élettelen környezetük is (kertek, háziállatok) az otthon látottakhoz hasonlóak. Ritkás léckerítésű belsőség előtt hosszasan megálltam. Sík nagy udvar, végig csak fűvel fedett, mondhatnám ápolatlan. Út a házhoz nem vezet, életnek az udvaron nincs nyoma. Udvar mélyén áll a ház, de már alig. Eresze előreugró, alatta tornác. Sötét színű kendőbe burkolózva, fázósan összehúzva, idősebb leány ül a ház előtt, issza a hanyatló nap maradék sugarát. Se kérd, se mond, csak néz az út felé. Hátrább még, bent a házban, egyik ablak mögött (csuda tiszták az ablakok!) fehér hajú, fekete ruhájú asszony varr, vagy másban fárad.

Csak ennyi, semmi több. Hangtalan szomorúság. Íróttal kellene szóra kelteni, víziós erővel kihozni belőle – múltat és jövőt. Egész történetet. Herman Bang talán... Nem, ő sem, senki sem. Csak román író tudná. Mert –a harmadik mondatnál megakadna mindenki más. Mert végül is látott és meglátott dolgok elmondásához is: *szavak* kellenek. Virágos hegyoldalt, ha még így magamba szívtam, leírni nem tudok, ha nem ismerem a virágok nevét és biológiáját. És nekünk hiányoznak a szavaink. A szótár nem segít. Csak beleélés segíthet. Ismerkedés – nemcsak a szavakkal, hanem ez idegen élet dialektikájával is... Nem is értem az írók bátorságát, amellyel idegen életekhez nyúlnak.

En? Az más. Csak riportot ígértem és adok, azt is leplezetlen őszinteséggel, minden ponton óva intem az olvasót, vigyázzon, tévedhetek.

Tévedhetek mindjárt a Szabadság-émlék kommentálásában is, Ploiești főterén. Magas márványtalapzaton bronzból öntött fiatal nőalak. Felírása szerint a szabadsághősök emlékezetét örökíti. Jobboldalt egy dátum: 1869. március 26. Kérdeztem jobbra, balra, a felelet különös, szinte érthetetlen: Ploiești egyetlen napon keresztül, éppen a jelzett napon: *köztársaság* volt. Ez idő alatt Románia fejedelme már Hohenzollern Károly volt. Értelmes kielégítő felvilágosítást nem tudtam beszerezni. Hazatértemben a vonaton egy katonatisztnél érdeklődtem, felelete még meglepőbb volt: „Afféle hecc volt az csak. Egnapos csoda. Fékezhetetlen elemek turbulenciája.” Egy kétségtelen; a szobor áll, és a március 23 dátumot aranybetűkkel hordja oldalán. És kétségtelen az is, hogy a Ploiești-belieket a birodalom más részeiben enyelegve nevezik ma is republikánusoknak.

A harci erények és hősök tisztelete elevenen él Ploiești polgáraiban. A Boulevard közepe táján, messziről emlékoszlop: 1877–1978, a román függetlenségi harc évei, ezekben az években tüntették ki magukat vitézséggel a ploiești-i vadászok, őket mintázza az oszlop négy sarkán álló életnagyságú négy mellékalak. „Vitejei Romanesc” – emeltetett 1879-ben, közadakozásból.

A harci erényeket ünnepli az a különös emlékmű is a Boulevard-eleji parkban, melyet a Ploiești–Prahova district orvos-gyógyyszerész testülete emelt a világháborúban életüket vesztett tagjainak. Tizenkilenc halott neve áll a kígyó jelvénnel díszes emléktáblán – feltűnően nagy szám e jórészt front mögötti branche halálmérlegén.

„Lui Radu Stanian” – ez a felírás egy kis mellszobor talapzatán olvasható, a név viselője polgármester és képviselő volt, s én halottaiból csak azért ráncigálom elé, hogy bizonyítsam vele: a *polgárerények* tiszteletében sem maradtak hátra Ploiești polgárai.

Ploiești közszellemével való megelégedettségemben egyáltalán nem osztozik velem a Szocialista Kommunista Párt helyi szekciója. Mérges hangú plakátjain tiltakozásra szólítja az elvtársakat a hatóság amaz intézkedése ellen, amely gyűléseiket ellenőrzés alá helyezi, és csak rendőrségi és sziguranca-kiküldött jelenlétében engedi megtartani.

A munkásorganizáció ehelyütt élénk tempójú és extenzív, annyi munkást foglalkoztató gyári telepek színhelyén ez természetes. De hogy a pártnak mennyi tagja van, megtudnom nem sikerült. Értelmesebb, magasabb intelligenciát követelő szakmák munkásait kérdeztem, de még a finomítóban foglalkoztatott munkások számát illető kérdéseimre sem adtak megközelítően sem egyöntetű feleleteket. A Romania–Americana finomító összfoglalkoztatottjait egyikőjük négy, másikuk csak kétezerre taksálta. (Érdekes volt egyébként a büszke gesztus, amely e grandiózus üzemek munkásai részéről velem szemben – az azonnal felismert idegennel szemben – megnyilvánult. *Astra, Orion, Vege* – szinte miszticizmussal ejtettek e szavak, és az üzemhez tartozás fölényével. Semmi kétség: otthon és egymás között kevesebb tisztelettel ejtik ez idegen szavakat, esetleg már nem is tisztelet az, amivel ejtik, de velem szemben, üsse kő! „hadd nézzen ez a gyűttment” – kiélvezték a konjunktúrát. Akárcsak a hivatalnok urak. De nem, annyira mégsem...)

Ploieștinek egyik fele Ploiești, a másik fele petróleumfinomító. A pályaudvart már nem lehetne ilyen testvériesen kettéosztani. Azt száz részre kellene osztani, hogy öt részt a városnak juttassak belőle, kilencvenöt részt a petróleumfinomítóknak.

Románia valamennyi nagyobb petróleumtársasága (a Steauát kivéve) állított Ploieștibe finomítót. Nem éppen az üzemi nagyság szigorú sorrendjében írom egymásután az: *Astra, Vega, Orion, Franco-Romana, Romana-Americana* és a *Petrol Block*-ban egyesült finomítók: *Standard, Lumina, Lucafařul* finomítók neveit.

Câmpina, Bustenari, Baicoi, Moreni petróleummezőinek termését dolgozzák e finomítók, és élük a versenymentes idők arany napjait. Azokon a területeken, amelyeken e társaságok dolgoznak, az amerikai áru ma versenyképtelen. A dollárvaluta és a szállítás teszi versenyképtelenné. Az amerikai olajat Kelet-Európa és az Európán kívüli Kelet nem tudja megfizetni. A román petróleum finomítói most ugyan kérkedve mondják, hogy hiszen: háború előtt is versenyképesek voltak ők, szállítottak ide is, amoda is, de mi volt az a konjunktúra a mai, szinte versenymentes időhöz!

Nem is csoda, hogy az „államosítást” illető kérdéseimre olyan furcsán feleltek. Azt mondták: minek arról beszélni, ami nincs!? Az újságoknak nincs más dolga, hát beszéljenek ilyesméről. Hiszen igaz, állandóan hallik valami egy készülő államosításról, de nem lehet azt egy kézfordulattal „máról holnapra” megcsinálni...

Relata refero. Honnan is tudjam én! Tudatlanságomtól az is szép, hogy olyan okosan megkérdeztem e hatalmasokat: miért nem használja ki az állam a maga nagy petróleumföldjeit, ha már úgy szereti a kőolajat? Először is – felelték – a kihasználás rengeteg pénzbe kerül. Az fúrásokat és fúrásokat és újabb fúrásokat jelent, bizonytalan eredményt és bizonyos nagy összegeket. Másodszor is – felelték – kihasználja, mégpedig akként, hogy magán társaságoknak (*Credit Pretrolifere* stb.) ad koncessziót a maga földjein és a hasznon osztozik.

Egy bizonyos: e társaságok közelében az ember, az egyszerű, két kézzel és ésszel törekvő ember, valami kényelmetlen, elnyomó nagyhatalom közéletét érzi. És a mai Államnak (nemcsak a Kontinens, hanem az Új Világ bármely államának is!) eszméje nem képes ezt a kényelmetlen érzést enyhíteni.

X.

Úton, augusztus 10.

Lapot sűrűn látok útitársaim kezében, könyvet nagyon ritkán. A CFR idegesítő relációi, fárasztó átszállásai, a nappali túltömöttség, az éjszakai világtalanság nem is éppen csábító alkalmak a könyvolvasásra. Meg nem is higiénikus, szem- és idegrontó művelet az a robogó vonaton, nem is ökonomikus: százegyedik felé erőltetni a százfelé igénybe vett figyelmet. Be is vallom: csak „Románia fölfedezője” elégedetlenkedik bennem ezzel a vonati könyvhiánnyal. Érdeemes lett volna figyelnem útitársaimat, irodalmuknak mely nagyságait csomagolják poggyászaikhoz; melyek az eredeti, melyek a fordított kedvenceik; sok-e a francia könyv; és vannak-e, mint a németeknek, éppen csak vonatra járó olvasmányaik...

Egy *comme il faut* fölfedezőnek persze illenék kellő elméleti tájékozottsággal vonatra ülnie. A helyszínen sok mindent megtanulhat ugyan, aki odajő, de némely elemi ismeretek elengedhetetlenek, és elfogulatlanságát se féltse senki – egy Baedekertől. Jómagam ernyedetlenül nyúlkálok és keresek mindenféle „útmutatók” után, sajnos legtöbbször sikertelenül. Alig néhány hónapja, hogy fölfedeztem magamnak a könyvkiadatban az *Enciclopedia Română*-t, saját külön romanológiámnak máig legbővizűbb forrását.

Három vaskos kötet az *Enciclopedia Română*, komoly lexikon, sajnos nem egészen az, aminek a címe után sejtém. Azt hittem speciális, csak román dolgokkal foglalkozó gyűjtemény, és kéjelegtem előre: információm – ha végigolvasom – mennyire bővülni fog. Csalódtam, e mű általános ismeretek tárháza; azért nem hiányzik belőle Eminescu, sőt jelentősen kisebb román valőrök is sűrűn említettek, de éppen úgy megtalálom benne a magyar közélet bajnokait is, az olasz reneszánszot, a francia hadsereg szervezetét is. Kétségtelenül többet foglalkozik e könyv, hosszasabban, kisebb dolgokra is kiterjedő figyelemmel a *román kultúra adataival*, és nincs kizárva: alaposabban is. (Új hazámban még nem vagyok annyira ismerős, hogy biztosan merjek valamit mondani.) Jóval a háború előtt jelent meg. Utolsó kötete 1904-ben, akkor még – Magyarországon, W. Kraft szebeni kiadónál. Hogy közkeletű kifejezést használjak: „különös tekintettel” a román viszonyokra szerkesztett ez a lexikon. „Legkülönösebb tekintettel” pedig az erdélyi román viszonyokra készült, de az erdélyi román műveltség szeretően gondos, komplett ismertetésén túl az egyéb román lakta terület is komoly elbánásban részesül. Lexikonról szólván, nem fölösleges a „komolyságot” külön kiemelni. (Lásd: Szomorú Tapasztalatok Tárháza. 16 kötet, 2 pótkötet.)

A régiebb román lakta területek geográfiai viszonylatain nem változtatott a háború, azok már innen nyugodt lélekkel megismerhetők, a műemlékek, templomok és egyéb tisztelethelyek alig szaporodtak azóta, a nagy városok közüzemei jó ha nem kevesedtek – egyszerűen a fogható dolgokra ma is jó kalauz. A közviszonyok, iskolarendszer, adóügy, közegészség, honvédelem és belpolitika, bizony csak 1904-ig követhetők, de ennek is van jó oldala, éppen ebben a világban, ahol egyébként zavartalan fejű emberek is hinni kezdik, hogy a világ teremtése 1918-ban vette kezdetét. (Politikusainknak különösen ajánlhatók ilyen háború előtti olvasmányok.)

És ennyi az egész? Egy háromkötetes, végül is elavult lexikkal akarom fölfedezni Nagyromániát?

Nem. *Adamescu* könyvét is megvettem, *A román irodalom történetét*. Háromszáz lapos, minden oldalon arcképekkel illusztrált kisebb kézikönyv. Újabb dolog, Octavian Goga is benne van. Romániában az irodalomtörténet írók – úgy látom – az élő irodalommal liberálisabbak, mint a magyar kartársaik. Goga Octaviánnak odaát ilyen megtiszteltetésre néhány évet még várnia kellett vón'. No és egyéb erényei e könyvnek? Az én szememben csak erényei vannak. *Nekem* minden oldaláról csak újat mondhat. Tudósabb emberek kifogásolhatnák lexikonszerűségét és talán tágkeblűségét. A régi irodalomból mindenki benne van. Amennyire megítélni tudom, nemcsak írók, hanem *irodalomkedvelők* is. Sok a vallási író! Több, mint amennyiről el tudom hinni, hogy az. Persze nem szeretnék félreértést: egyiknek sem a vallásosságában kételkedem. Inkább – ha szabad – az íróságában.

És nincs tovább? Egy lexikon és tankönyv az egész?

Van tovább. Megvettem néhány számát a *Pentru toți* című könyvsorozatnak, meg a *Bibliotheca Universală*-nak, kis regényeket, novellákat, útleírásokat, tanulmányokat. Olcsó vállalatok ezek,

elgondolásuk olyan, mint a Reklám vagy a Magyar könyvtár című ismertebb vállalkozásoké. Sok a fordított dolog füzetek közt, feltűnően sok. És a román könyvkiadásban általában is hatalmas percenttel dominálnak a fordítások. Csupa jó nevek, nagy nevek, csupa márka, az embernek a torkára forrad minden kritika, sem Nietzsche nem kifogásolhatja, sem Renan, sem Tolstojt, sem Maupassant, sem Andersen, sem Wellst, örülne is az ember, hogy mindez *itt kell...* csak biztosan tudná, hogy: *csakugyan kell...* (Az orvos beszélt belőlem. A szellemi emésztésnek is vannak *dyspepsiái.*) Holott kár a kákán is csomót keresnem, mert nyelvtanulásomban éppen e fordított füzetek – a legjobb stimulánsom. Nyelvtant és beszédgyakorlatokat ha eluntam, *Andersen* román és magyar fordításait teszem egymás mellé. „A fost odată un fiu de rege.” Volt egyszer egy királyfi...

Elszóltam magam, szíves útitársak. Nagyon az elején vagyok még a román nyelv ismeretének is. Kedélyi divergenciák, temperamentum különbségek mellett – íme még ez a nehézség is... bizony nem egykönnyen legyűrhető nehézségek. Nem, különösen akkor, ha az ambíciót nem elégíti ki az *Universul* napi híreinek, vagy az amerikai hajójaratok hirdetéseinek olvasása. Ha például oda merészkedik, hogy a *Neamul Românesc* vezércikkeit próbálgassa. Művelt erdélyi románokkal erőlködtünk, sokszor – hiába. A babonából, hogy egy kis francia, egy kis latin emlékezettel hamarosan „belejön” az ember, tessék kigyógyulni. Amibe ilyen módon belejön, az lehet valami szűkhatárú volapük, de nem a román irodalmi nyelv. Mi pedig *ebbe* akarunk belejönni, mert...

Több oka is van annak. Melyek közül a legigazabb és legfontosabb, hogy nagy a gyanúnk: hogy akikkel eddig beszéltünk, nem beszélték az „igazi” román nyelvet, és azért halottunk tőlük annyi – *nekünk nem örvendetest...* (Ezt a gondolatot még másféle formában is variálhatnám, de bármilyen formában is csak azok értenék meg, akik akarják.)

De értenünk, írunk és beszélünk kell a *legrománabb románt* azért is, hogy a legműveltebb román közvéleményt hívhassuk *fültanúnak*, mikor nekünk van mondanivalónk a Hatalom számára. Oh, más az: a miniszteri szobában konyharomán nyelven dadogott pár félős szólam, és más az: a fórumra kilépő elokvencia! *Azt* még a jóhiszeműség is képes suppressionálni. De *ezt*, a rosszhiszemű eltökéltség sem sülyesztheti el: nagy a rizikó, nem lehet tudni, hogy amaz elokvencia a közleket mely rétegeiben rázta meg.

És végül is az ember nem tarthatja folyton a kezében *Adamescut*, hogy utánanézzon, csakugyan nagy regényíró-e *Sadoveanu...* Az *Ideea Europeană* esszéistáit meg hiába is keresném még e könyvben, a *Flacăra* meg az *Adevărul Literar* költői, krónikörjei pedig ugyancsak érdekelnek, a napilapok ismertebb cikkírói egyenesen izgatnak, főleg azzal a manierjükkal, hogy nyúlfarknyi cikkeiket is aláírják – meg kell tanulnom ezt a nyelvet kritikusi magasságokig, én látni akarom, hogy e húsz-harmincsoros krónikák túl rövidek vagy túl hosszúak-e a mondanivalóhoz.

De mindenekelőtt *Sadoveanut*, *Zamfirescut* és más bellettristákat fogok olvasni nagy figyelemmel, már csak kíváncsiságból is: tévedek-e azzal az előzetes érzésemmel, hogy a románságnak nincsenek nagy regényírói. Hogy van-e műeposza, puskinsi költői regénye, nem tudom – semmi lehetetlenség benne nincsen. De a „nagy regény”-nek hiányoztak eddig a társadalmi feltételei.

Érdekes sorsokkal bizonyára találkozhatott a költői képzelet. Traján korabeli emlékekkel eljátszhatott. Bassarab, Vajdák véres harcait az elnyomó törökkel, gazdag mondanivalóval segítvén, felépíthet. Bajvívók, szerelmesek, szerencsevadászok mindenhol voltak. Akadály is volt mindig, láthatóan magas, meg láthatatlan mély szakadék. És volt tagozódás is. Voltak nagyon szegények és nagyon gazdagok...

De a hős – csak a maga életének hős volt. *Magának* volt: vitéz, szerelmes, kalandos. *Magának* ugratott át akadályokon. *Magának* pusztult el, ha szakadékba hullt.

A társadalmi létnek nem volt még ideghálózata. Anélkül – nincs regény.

Ma már – megszülethetik.

XI.

Cernavoda, augusztus 15.

A világ egyik leghosszabb vasúti hídja... Nemcsak a Duna jobb partját köti össze a ballal, hanem Románia kereskedelmét is a világkereskedelemmel. Ez az átlátás (ha meg is lett von' Károly király embereiben), aligha leendett elég e grandiózus műszaki építmény megalkotásához. A hídépítés gondolatát a megvalósuláshoz az hozta közel, hogy a *Cernavoda-Constanța* vonal Dobrogea annexiója idején már készen állott. Angolok építették meg – maguknak. (Angol vállalkozók szereztek meg a portától ez a vasút-koncessziót.) Dobrogeával együtt ez a vonal is román kézbe került. Nem ingyen persze, és ha már pénzbe került, ment Románia a pénze után és összekötötte Bukarestet Cernavodával. És áll a híd, egyik leghosszabb hídja a világnak. Megnyílt a forgalomnak 1895-ben. „Der Bau konnte von rumänischen Ingenieuren durchgeführt werden” – így osztja ki az (egyébként jól megérdemelt) elismerést Professor *Dungern*, aki mint *Rumänien* című könyve előlapján olvasom: közjogtanár a gráci egyetemen. (1916-ban jelent meg ez a könyv – azóta persze eshetett változás a gráci tanároknak is, a községben pedig bizonyos esett.)

... A világ egyik leghosszabb hídja... Itt nem elég, hogy az ember egy-két pillanatra a szemét behunyja, és már is túl van rajta, itt szinte be kell rendezkedni erre a hídi utazásra, már pedig én egy idő óta – nem tudom miért – jobban szeretem az apró vasúti hidakat, mint akár a legeslegnagyobbakat. A tapasztalat ugyan nem szól az apró hidak mellett, de a valószínűségi számítás a nagyhidak ellen szól.

Szerencsére a bosszankodás kitűnő figyelmeztető, s én mindig bosszankodom, ha Otto Freiherr von Dungern könyve jut eszembe. Távol áll tőlem, hogy a tanár úr szépen fejtett romanofiliáját hibáztassam. A tudományos objektivitás nagyon jól megfér a vonzalommal (és ki beszél itt tudományról?...) csak – hogyismondjam – túlságosan akutnak látom ezt a szerelmet. Mint mondám, 1916-ban jelent meg ez a könyvecske – a Pethes Kleine Völker- und Länderkunde második kötete. Értem én, hiszen ezek a kis tájékoztatók nem azért írtak, hogy témájuktól elriasszák az olvasót! Azt is jól megértem, hogy szerkesztésének idején, harcban a világ erősebb felével, a gráci szerző szeretettel kezelte az akkor még *semleges* Romániát. Ami a szám ízet rontja csak az a tudománytalan nyegleség, amellyel szerző – a fegyverzajos világ letompított figyelmére építkezve – a politikának, történelemnek és etnográfának még ugyancsak vitatott kérdését is, egy nobel gesztussal, a románság javára dönti el. „Ilyen nagy időkben minden mindegy...” gondolhatta magában prof. Dungern, és teljesen tudománytalan hipotézisekkel támogatja meg – a latin eredet öntudatát. Hogy mást ne idézzek: „Das Gefühl für besonderen Volkscharakter und der Blick für besondere Volksart ist vielleicht ein ebenso zuverlässiger Maasstab für die Beurtheilung einer Rasse, wie philologische und rassen-theoretische Forschungen.” Hiszem, hogy román részről is szépen köszönik ezt a támogatást. Nem! Ilyen rosszul nem áll a latin eredet kérdése. A komoly román történetírás, mely immár az ellenséges oldalról szüntelenül szemére lobbantott filológiai járatlanságot is pótolni tudta, sokkal komolyabb érvekkel védi a dák kontinuitást, mint professor Dungern.

... A legesleghosszabb hidak közé tartozik ez a cernavodai, még a közepén se vagyunk, szerencsére nem fukarkodik a gráci tanár egyéb bosszantó megállapításokkal se. A királyságon túl lakó románokról nyilván kifejti, (dehogy fejti! csak állítja) hogy Erdélyben az „őslakó románok együtt élnek *németekkel, székelyekkel és magyarokkal*, és pedig békében az első kettővel, de *elkeseredett harcban a magyarokkal*...” Sem több szóval, sem kevesebbel, csak így! Hiába no – nem igaz, hogy az igazságot ilyen egyszerű szavakkal is ki lehet fejezni. *Ilyen egyszerű* szavakkal nem lehet!

És ez a Dungern igazán semmi módon nem jogosult, hogy Jorgáról így ítélezzék: „Romániának mai nap derék történészei vannak, közülük N. Jorga világhírű már, nem annyira alaposága, mint széles körű ismeretei, bámulatos munkabírása, nyelvi sokoldalúsága, gondolatgazdagsága és nemzeti beállítottsága révén...” Én nem tudom, éppen ezek miatt lett-e világhírű Jorga. De, hogy alaposágból nem kell Dungernről leckét vennie, egészen kétségtelen.

A román szónoklás mestereiről szólván, csak Filipescu és Take Jonescu neveit említi, utóbbi ékesszólásának erejéről egy anekdotát is elbeszél: „1912 március végén történt, hogy Jonescu nagy népgyűlést hívott össze, melyen a kormányt megtámadni készült. Meg akarta buktatni a kormányt, hogy azután mint a maga alkotta pártnak a vezére, miniszter lehessen. Azt tudta, hogy a király az új párt uralomra jutása ellen van. Jonescu terve az volt, hogy a királyi palota előtt impozáns tömegdemonstráció tudassa a nép akaratát.

Egész Bukarest lázasan várta a fejleményeket. És akkor az történt, hogy Jonescu megjelent a viharzó tömeg előtt, egyszerűen bejelentette, hogy a király beteg, nyugalomra van szüksége és úgy tudott beszélni, hogy a szenzációra éhes tömeg csendesen eloszlott.”

Szép. De nekem egy másik román népgyűlés jár az eszemben, ahol a tömeg nem oszlott el csendesen. A balázsfalvi gyűlés, 1848 május 15-én, mikor *Barnuțiu* állott a nép előtt. (Elárulom, hogy ezt az ismeretemet is a Pentru toți vállalatból szereztem, az *Elocuenta Română* című füzetből, melynek szerkesztője régebb és újabb román ékesszólói: Costache, George Lazar, Kogălniceanu, C. Negri, Boretti, Ion C. Brătianu stb. művei között Simon Barnuțiu nagy beszédét is elénkbe adja. De majdnem teljességében olvasható magyar nyelven is ez a riadó, Jancsó Benedek *Román Nemzetiségi Törekvés* című könyvében, hol is nem annyira retorikai szépségei, mint korjelző sajátosságai miatt közöltetik.)

Dungern könyve nem tesz említést Barnuțiu-ról. Gondoltam, talán azért, mert a negyvennyolcas idők ez érdekes szereplője *erdélyi*, szerző pedig a még Erdélytelen 1916-os Romániát írta meg. De lám, *Sincairól*, *Mayor Péterről*, *Klein Sámuelről* beszél a történészek között, holott hiszen ezek a balázsfalvi iskolához tartoznak. Nem tudok ezen a gráci alaposágon eligazodni... és most már nem is akarok, mert a leghosszabb hídnak is vége van egyszer, a szemem kinyithatom, és Romániát a magam szemével újra nézhetem.

Tarló, napsütés, dolgozó emberek... Nem ad ez a táj semmi gondolatot. Elmosolyodom: és a többi tájak?

Útitársam brassói román lapot olvas, a vezércikkkel már végzett, most a második cikkbe kezd, *Vremuri mari, oameni mici*. Nagy idők, kis emberek. Nem tudom, mi lehet benne. Lehet: hogy a brassói városi tanáccsal elégedetlenkedik a publicista. De én – én a Főtanáccsal is elégedetlenkedem. Az egész világgal. Tarló és fáradt emberek. Ahogy e dobrogeai táj felett, úgy nem lebeg ma gondolat az egész világ felett. Európa vezetői között sok a gondolkodó. De nincs egy vezető gondolat. Még csak egy nagy elfogultság sincsen. Valami szent, gonosz megszállottság – arra se vagyunk jók. A reakció – nem az! Kis piszkos gerillaharc csak, itt is, magyar földön is, német földön is, mindenütt. A progresszió... még annyi se! Gyáván gyámoltalan, fertőzött gondolat. Átkozott ez a nemzedék minden nemzedékek között.

Egyetlen vigasztalás, hogy az ember az égre nézhet. „Stille ruh'n oben die Sterne...” És milyen jó is a csillagászoknak, akik már útra keltek, hogy Jáva szigetén észleljék a napfogyatkozást. Olvasom, hogy Einstein relativitás elmélete most fogja a tűzpróbát állani. És a *Dimineața* cikkírója tréfálkodik, hogy Románia nem küldött expedíciót. Elégséges bizonyítéka van már Einstein elmélete mellett, alkotmányának, törvényességnek, minden ilyesminek csak relatív léte van – *a kolóniákban*.

XII.

Galac, 1923 március 19.

A reggeli hidegben a szokottnál is ruganyosabb léptekkel siettem a pályaudvar kijárata felé. A vasúti óra nyolcat mutatott. A zsebórához nyúltam. Pont nyolcat mutatott az is.

Hát ez nagyszerű, ez a fölfedezés. Eddigi eredményeim között az első helyre tenném. Hogy a galaci óra sem állott az alatt, míg az enyém haladt! És ahogy körülnézek, ahogy végig megyek egyik utcán a másik után – sem a cipőtisztítók, sem az iskolás lányok, sem a sofőrök, sem a görög boltosok nem teszik rám azt a benyomást, mintha ma reggel és egyenesen az én fölfedező kedvemért jöttek volna a világra. Sőt! csupa folytatás minden. A tegnap rohanása a holnap elé. A Trocadero pincére csak félszavakat mond, már annyiszor mondta, hogy unja őket. A villamos csengetésére jól betanult mozdulattal térnek az emberek a járda felé, a mozdulatuk csupa megszokottság. Egyedül Eminescu szobráról hihetném, hogy ma állították: fehér, tiszta és nagyon idegenül nézi Galacot. De minden más: folytonosságról, percre nem szünetelt életről beszél. És ilyen körülmények között – tessék fölfedezni...! Csupa emlék. Piszok az utcán, patina az épületeken, ránc az emberarcokon... jövőbe áramló múlt mindenütt, és most tessék, egy rápillantással tessék megfejtetni!

A nyájas olvasótól igazán nem követelhetek annyi figyelmet, hogy leveleimnek dátumát is észrevegye. Nekem kell figyelmeztetnem, hogy hét hónap telt el utolsó levelem írása óta. Sok egyéb minden mellett valami nyomasztó érzés hagyta velem abba Regát-útjaimat. Nevet nem tudtam reá találni, egészen világos se volt előttem, de **volt**, határozottan fogalmazódott bennem egy lankasztó gondolat. Hogy céltalan az erőlködésem, mert erőtlen az erőm ily nagy feladathoz... Úti leveleim senkit sem gazdagítanak... Alibi-mutogatás az egész: hogy voltam, igenis ott voltam, a helyszínén voltam, nem otthon költöttem az útirajzokat. És hogy – zsrnál íze van az írásaimnak. Mások mit hibáztatnak benne, nem tudom, de én nem az adatszerűségét keveslem. Súlyosabb belső hibáját látom (nem is az írásoknak, hanem a munkámnak magának, melyet jelezni lettek vón hivatva)... Mivel is indultam el? Hogy felfedezem *magamnak* Romániát. És elmentem és jártam és keltem és – (már úgy, ahogy) – *másoknak* fedeztem fel. A belső megértés folyamata meg sem indult. Tudatossá legalább nem vált bennem.

(S hogy mégis írtam!? A kor hibája, nem az enyém. Ezé a koré, amelyben nincs az értelemnek kíváncsisága, s aki az Ismeretlennek nekivág, szinte minden esetben csak azért teszi, hogy *hírt adhasson róla. Eredményemberek, sikeremberek vagyunk, írók, kutatók, tudósok, valamennyien a szellemi élet skalpvadászai.*)

Holott most, itt, e földön, új hazánkban: a nemes kíváncsiságon túl még parancsoló érdek is fűthetné a vállalkozást. (Meg még valami. Emlékszem, mintegy húsz év előtt egy honvédhadnagy, instruktora az önkénteseknek, nagyon megszegényített. Négy hete álltunk már szolgálatban, és azon a délelőttön is kint iskoláztunk a gyakorlótéren. A Manlicher-fegyver részeit kérdezte tőlem. Felháborító feleletet adtam, mert sértődötten oktatott ki: „Mondhatnám azt is, hogy most katona és *kutyakötelessége* érdeklődnie. Mondhatnám azt is, hogy hátha háború lesz... tehát *ésszerű* lenne érdeklődnie. De én csak azt mondom: négy hete él itt a mi világunkban, velünk egy foglalkozásban, nem gondolja, hogy *illendőség kérdése* érdeklődnie!?)”

Ennyi szemrehányással tartoztam *magamnak*, meg is mondtam *magamnak* alaposan, most már kibékülök magammal. Elvégre is hét hónap után megint csak vonatra ültem, áttörtem a predeáli szorost, vacogtam a Prahova-hídon, várakoztam négy órát Ploieștiben, utaztam egész éjszaka, tetszik emlékezni, nyolckor reggel tettem a vasúti órán ama nevezetes felfedezést. És itt vagyok.

– Hamburgnak van csak ekkora jelentősége – mondja egy fiatal magyar, kivel még reggel egymásra akadtunk.

– Bizonyára viszonylagosan méltóztatik érteni, Hamburgnak Németországra, Galacnak Romániára? – kérdeztem én, megdöbbenve kissé az észlelhető mérsékelt forgalomtól.

Kijelentette, hogy nem relációkra gondolt, hanem igenis mind a két kikötőváros világkereskedelmi jelentőségére. Továbbá beszélgetéseink során aztán megvilágosult, hogy nem éppen egyedül Galacra, hanem a dunai kikötők összességére gondolt, arra a szerepre, amit általában a dunai hajózás Kelet-Európa hét államának kereskedelmében játszik, vagy –

játszhatna. Ezek a felvilágosítások hajszálnyira megfelelnek annak a szívósságnak is, amellyel Románia védte és védi minden oldalon Duna-érdekeit. *Carp* többrendbeli nyilatkozataiból kiderül, hogy sokkal nagyobb jelentőségűnek ítélte Románia részére a Duna-torkolat birtokát, mint egész Erdélyt. „Hiszen, ha elveszük a torkolatot, elpusztulunk és velünk pusztul Erdély...” (Nota bene: a Dardanellák szuverén birtoklása bármely nagyhatalom részéről, erősen devalválná a „román Duna” értékét...)

De a nyájas olvasó alibit kíván, és nem várokotatom tovább.

A strada Domneascaról (Úri-utca; valóban az alsó felében csupa családi ház, konzulátusok, Curtea de Apel s más ilyen nem kommersz dolog) pár zegzugos keskeny utcán lehaladva a Dunához érünk. Megáradt, piszkossárga, impozáns víztömeg (és nekem – Uram bocsá – az első gondolatom: mely groteszk eszmetársítással vélhette a költő „hazám könnyé”-nek e nagy folyót?)

Egy tekintet a túlsó partra, a régi dobrudzsai határra viszi a gondolatot, a régi az újra, az új a legújabbra és már benne vagyunk a világtörténetben. Kísérőm beletalál a gondolatba: „Néha kisebb hadiegységek is szoktak itt horgonyozni.”

Most egy se látható. Az első hajó (még nem a kikötőben) mely szembetűnik, a *Ștefan cel Mare*, az udvari jacht. Mellette egy karcsúbb, szebb, láthatóan újabb is: a Duna-bizottságé. A víz közepén egy-két tengeri szállítóhajó, körülé slepppek. Apró fehér motorcsónakok cikáznak balra el, és a szem fogva marad a tulajdonképpeni kikötőn, a *Porton*. Modern építésű, nagy befogadóképességű medence. A ki-berakodó hajókon olasz, francia, hellén stb. zászlók lengenek. Egészen impozáns, komoly tengeri jármű benyomást ad a *Stad-Haarlem*. Forgó gőzdaruk hatalmas ládákat emelnek ki a gyomrából. Az áru neme: manufaktúra. Galac és manufaktúra: ez a két fogalom sokáig egyszerre fog fellépni bennem. A hosszú utcán, amelyen az Úri-utcáról a kikötőig mentem, egyben sem láttam, mint manufaktúra engrossistát. Alacsony boltocskák, de milliányi érték felhalmozva bennük.

Szívesen eleget tennék barátaim felkérésének, hogy *színes* képet is rajzoljak már egyszer, írjam meg a gabonaexport nagyszerűségeit, a kikötőben gabonaátlapátoló, még gabonás zsákok alatt görnyedő rakodó munkásokat, de nem tehetem. Részben, mert a gabonaexport központja Brăila és nem Galac, részben pedig, mert a gabonarakodás gépi ömlesztéssel történik, aminek van: zaja, pora s talán bűze is, csak éppen *színe* nincsen.

De van az emberarcnak. A halvány Nyugattól a sötét Keletig minden szín képviselve van. Ma és ezekben a hetekben egyik sem nagy számmal. A kikötő forgalma most nem kikötői. Miért? – határozott választ senki sem adott, mindenki a maga szakmájának percnyi krízisét panasolta. Feltűnő a pangás, az emberek ténfergése. Bizalomúzó arcok minden bransból, minden fajból, minden felekezetből, ma éppen elég időt adnak, hogy beléjük tekintsek.

Constanzában a tenger partján is láttam ezeket az arcokat... És a Duna partja is, mint a tengeré hulladékkal, törmelékekkel tele... Roncsát, úgy látom, a víz is, a szárazföld is mind a partra dobja.

1923.